

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ АРАБСЬКИХ СЛІВ-КОМПОЗИТИВ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХ УТВОРЕННЯ

Т. В. Образцова

Арабська мова, як будь-яка інша жива мова, потребує постійного поповнення лексичного запасу у всіх сферах життя. Особливо гостро ця проблема постає в останні роки, у зв'язку з необхідністю швидкого поповнення словникового запасу термінами та неологізмами, які позначають нові поняття науки, техніки тощо.

Утворення нових слів в арабській літературній мові відбувається різними шляхами, серед яких не останнє місце займає і такий засіб, як утворення складених слів-комполитивів.

Досить велика частина громіздких термінологічних сполучень, після їх виходу за межі наукових видань та навчальних посібників, у випадку, якщо вони знаходять активне застосування, піддаються певним трансформаціям, що нерідко призводить до їх скорочення. Таким чином, щоб уникнути надмірності інформації і для вираження думки в більш лаконічній формі створюється найбільш доступна лексична підсистема у вигляді слів-комполитивів. Поява словосполучень, що складаються з кількох компонентів, та їхній подальший розвиток стимулюють застосування комполитивів у мові.

На сьогодні в арабській літературній мові словоскладання як засіб утворення термінів на позначення наукових, філософських, політичних і соціальних понять застосовується доволі широко. Разом з тим, у зв'язку зі спробами відшукати еквіваленти для термінів, утворених в індоєвропейських мовах за допомогою складення основ, в арабських мовознавчих колах пожвавилися дискусії з приводу використання такого прийому, як "нахт" (النحت), тобто складання основ слів для отримання нової лексичної одиниці. Для арабської мови "нахт" завжди був маргінальним явищем. Не випадково значна кількість арабських вчених, які займаються проблемами термінології, переконані в непридатності цього

засобу, оскільки його використання суперечить принципам словотворення в арабській мові [Фаткулин 2010, 128]. Проте цей спосіб є значно продуктивнішим у діалектах арабської мови. Головною причиною цього є їхня гучка морфологічна структура, “розмитість” чіткості словотвірних моделей, втрата монолітності кореня і кінцевих відмінкових флексій, а також бурхливий приплив іншомовних слів [Петрова 2011, 153].

Незважаючи на негативне ставлення деяких вчених до основокладання як до нетипового для арабської літературної мови явища, цей спосіб поповнення мови новими лексичними одиницями був відомий арабам понад тисячу років тому.

Першим арабським лінгвістом, який встановив словотвірні закони додавання, арабські вчені вважають аль-Халіла Ібн Ахмада аль-Фарагіді, який у своїй праці “Книга літери ‘айн” (كتاب العين) вперше визначив, що складне слово (منحوت) може створюватися шляхом скорочення якоїсь частини, складів, звуків словосполучення [Карам 2009, 106].

Деякі вчені схильні стверджувати, що в арабській мові складене слово утворюється шляхом скорочення словосполучення (перший нахт) або частини речення (другий нахт) [там само]. Інші вчені розглядають явище нахту як спосіб аббревіації в арабській мові [Карам 2009, 99].

У свою чергу, С.Н. Боднар розглядає нахт як деривацію, тобто утворення нового слова з двох або більше вже існуючих, протиставляючи його таким засобам як словотвір, якому притаманно використання префіксів, суфіксів та інфіксів, та арабізації, яка полягає в асиміляції запозичених термінів за допомогою арабських словотвірних типів та моделей [Боднар 2002, 94].

В.М. Белкін характеризує нахт як утворення нового слова з двох або більше слів-компонентів. При цьому відбувається скорочення однієї або кількох приголосних; за допомогою наявних у мові моделей два слова поєднуються, локалізуються і таким чином утворюється бажане слово [Белкин 1975, 58].

Попри критику, що лунає стосовно основокладання як засобу словотвору, Каїрська академія арабської мови допускає його використання, однак у 1948 році вона закликала вдаватися до нього лише за необхідності; таке саме рішення прийняла і Іракська наукова академія [Мустафаєва 2011, 109]. Дехто із сучасних арабських вчених вважає нахт традиційним способом арабського словотвору, який полегшує розв'язання проблеми термінотворення. Так, на рубежі ХІХ–ХХ століть на підтримку використання нахту виступив видатний арабський вчений і письменник Джірджі Зейдан (1861–1914). У праці “Лінгвістична філософія та арабські слова” (الفلسفة اللغوية والألفاظ العربية), наводячи численні приклади з арабської літературної мови та діалекту, на кшталт منذ (إذا + من з *тих пір*), لن (أن + لا *не*) та ін., він дав наступне визначення: “Нахт – це скорочена і легка для вимови форма слів, економна в часі” [Мустафаєва 2011, 108].

Іншим, але дуже близьким до основокладання, видом словотвору можна вважати формальне синтаксичне прилягання التركيب (таркіб). Єгипетський філолог Махмуд Ф. Хігазі стверджує, що різниця між основокладанням (нахт) та звичайним словоскладанням (таркіб) полягає у тому, що в першому випадку в процесі словотвору втрачаються деякі літери (приголосні або голосні), тоді як у другому випадку всі вони зберігаються [Hiḡāzī, 77].

Виходячи з цього, слід розрізнити терміни النحت (нахт) і التركيب (таркіб). Схожість цих двох засобів словотвору викликана тим, що за їх допомогою утворюється два або більше слів. Однак, у першому випадку відбувається зміна оголосів і втрата літер (при цьому компоненти словосполучення поєднуються, утворюючи одне слово), тоді як у другому випадку компоненти словосполучення, хоч і сприймаються як одне нерозривне поняття, частіше за все пишуться окремо і повністю зберігають свою форму. Така особливість нахту, на нашу думку, і є його ключовою відмінністю від звичайного методу словоскладання. Так, на відміну від терміна رأس المال *kapітал*, утвореного від словосполучення رأس المال, де отримане в результаті словоскладання слово повністю збе-

регло весь фонетичний склад основ, термін *سِرْنَمَة сомнамбулізм*, утворений від словосполучення *النوم أثناء السير ходіння уві сні*, втрачає не лише кореневі літери, а й один із компонентів словосполучення. Як приклад можна також навести такі відомі дієслова з релігійної сфери, утворені за допомогою нахту, як *بِسمَل* (вимовляти “В ім’я Милостивого та Милосердного Бога”), утворене від відповідної формули *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*, або *حَمَل* (говорити “слава Богу”) від виразу *الْحَمْدُ لِلَّهِ*. Зокрема саме така особливість методу “нахт” дає привід деяким вченим вважати його способом утворення арабської аббревіатури [Карам 2009, 99].

Композити – це слова, які мають дві або більше основ у своєму складі. У більшості випадків такі слова утворюються від самостійних частин мови, зберігаючи у своїй структурі ціле слово або його частину. Лексичні ресурси, на яких базуються слова-комpozити, дуже різноманітні. Це самостійні слова, основи самостійних слів, а також інтернаціональні словотвірні елементи. Лексична одиниця, що виникає, набуває нової, не зафіксованої раніше форми і нового значення [Шалина 2017, 383].

У своїй відомій праці “Лінгвістичні основи термінології” [Ḥigāzī] М.Ф. Хігазі пропонує класифікацію складених термінів за частинами мови, що входять до їхнього складу. Його класифікація має такий вигляд:

1) *المُرْكَب الوَصْفِي* – означуване + означення (атрибутивна конструкція). Наприклад: *قرص مرّن* *дискета* (букв.: *гнучка таблетка / пластина / диск*);

2) *المُرْكَب التوكيدي* – утворюються за моделлю “іменник + службове слово + займенник, що замінює перший іменник”. Наприклад: *القوم كلهم* *народ / люди, всі вони*;

3) *المُرْكَب البَدَلِي* – утворюється за моделлю “іменник + іменник + займенник, що замінює перший іменник”. Наприклад: *خليل أخوك* *Халіль, твій брат*;

4) *المُرْكَب العَطْفِي* – утворюється за моделлю “іменник + сполучник + іменник”. Наприклад: *الحمد والثناء* *слава і пошана*. Такий засіб словотвору застосовується для утворення цілісного поняття без використання конструкції *إذا*, тобто

для підкреслення рівноправності обох компонентів в утвореному композиті [Абоджери 2017, 68–69];

5) *المركب المَزجي*. За визначенням автора, цей тип словотвору означає поєднання слів в одне слово, яке виражає єдине поняття. А.А. Мустафаєва зазначає, що таке визначення є дуже близьким до визначення терміна “нахт”, але при цьому вчений не дає чіткої характеристики складу такого типу композитів [Мустафаєва 2011, 77]. Водночас він поділяє цей тип словотвору на три підтипи:

а) *التركيب المَزجي العربي* – сюди дослідник відносить слова, утворені за моделлю “заперечна частка لا + ім’я”. Наприклад: *لاأخلاقية* аморальність, *لاأدرية* агностицизм. Дуже часто такі складені слова утворені за моделлю композитів в інших мовах, але містять лише арабські слова і морфеми;

б) *التركيب المَزجي الإضافي* – складені слова, утворені за моделлю неузгодженого означення, першим компонентом яких є такі службові слова, як: *ذو* володар; *بين* між; *تحت* під; *فوق* над; *غير* не-. Наприклад: *ذو قرننين* дворогий;

в) *التركيب المَزجي المختلط* полягає у використанні іншомовних закінчень, які додаються до арабського слова. Наприклад: *كبريتات* сульфат (від ар. *كبريت* та лат. -ate) [Higāzī, 78–87].

У цій невеликій розвідці ми пропонуємо власну класифікацію слів-комполитів, утворених за допомогою засобу основоскладання за якісним складом компонентів:

1) до першого типу слід віднести слова, утворені за формулою N + N (іменник + іменник). Наприклад, термін *رأسقدميات* головногі утворений від словосполучення *رأس المال*; лексема *رأس المال* капітал – від окремих слів *رأس* і *المال*. Серед композитів, утворених за такою схемою, слід розрізняти ті, що походять від ізафетної конструкції, і ті, що утворені від комбінації граматично рівноправних слів. Зокрема, прикладом для першого підтипу може бути слово *ركمجة* серфінг, утворене від словосполучення *ركوب الموج*, а також усі вищенаведені композити першого типу. Як приклад для другого підтипу можна навести сурядне словосполучення з однорідних іменників *دخان* і *ضباب* туман і дим та утворене від них слово-комполит *ضبخن* смог.

2) Другий тип композитів утворюється за формулою А + А (прикметник + прикметник). Як приклади можна навести такі сурядні словосполучення, як: *نفسی و جسمی* *душевний і тілесний* та утворений від них композит *نفجسمی* *психосоматичний*; *كهربائي و مغناطيسي* *електричний і магнітний* і утворений шляхом поєднання його компонентів термін *كهرومغناطيسي* або *كهرومغناطيسي* *електромагнітний*; *كهروضوئي* *електричний і світловий* та похідний від нього прикметник *كهروضوئي* *фотоелектричний*. Щодо слів, утворених за цим типом, слід зауважити, що доволі значна кількість таких композитів набули розповсюдження і, на відміну від багатьох інших термінів, утворених шляхом словоскладання, адаптувалися і активно використовуються у сучасній арабській літературній мові.

3) Третій тип слів утворений за формулою N + A (іменник + прикметник). Наприклад: прикметник *قروسطي* *середньовічний*, утворений від сталого виразу *القرون الوسطى* *середньовіччя*. Серед сучасних термінів можна навести такий приклад, як *هندرة* *реінжиніринг бізнес-процесів*, що походить від словосполучення *هندسة إدارية* *адміністративна інженерія*.

4) До четвертого типу слів належать слова, які утворюються за формулою P + N (прийменник + іменник). Як приклад словосполучень із прийменниками можна навести *قبل التاريخ* (букв.: *до історії*) та утворений від нього композит *قبتاريخي* *доісторичний*, або слово *خامدُرسى* *позашкільний*, що походить від виразу *خارج المدرسة* *поза школою*.

5) У п'ятий тип можна виокремити слова-композити, утворені за схемою Num + N (числівник + іменник), наприклад: *عشرم* *декаметр* від *عشرة أمتار* *десять метрів*.

6) До останнього, шостого типу можна віднести повні речення або багатокомпонентні словосполучення, наприклад: *جوّال* *пересуватися повітряним транспортом*, утворене від *نقل جوّاً* *перевозити повітряним шляхом*. Слід зазначити, що цей тип формування складених слів має певні відмінності від попередніх, передусім через можливу втрату компонентів при утворенні композита. Наприклад, таке словосполучення як *النوم أثناء السير* *ходіння уві сні* внаслідок злиття основ повністю втрачає прийменник *أثناء* *під час*, результатом чого

стає поява лексеми *سِرْنَمَة сомнамбулізм*. Те саме відбувається і з словосполученням *تَرَحَّلَقْ عَلَى التَّلَجْ ковзатися на льоду*, яке дає в результаті добре адаптоване в арабській мові дієслово *تَزَلَّجْ* з таким самим значенням.

Підбиваючи підсумки аналізу складних слів у сучасній арабській літературній мові, можна зробити певні висновки. Утворення комполітів є невіддільною частиною номінативного процесу в сучасній арабській літературній мові, однак не всі типи складних слів-комполітів однаково продуктивні. Недостатньо вивченими залишаються такі питання, як розмежування термінів *النحت* та *التركيب*, система утворення термінів шляхом основоскладання, їхній якісний склад за типом компонентів та фонетичні особливості поєднання двох або більше слів у комполіт. У нашій розвідці зроблено спробу розмежувати поняття основоскладання (*النحت*) та формального семантичного прилягання (*التركيب*), а також запропоновано власну класифікацію комполітів, утворених шляхом основоскладання.

ЛІТЕРАТУРА

Абоджері, Хайдер. Терміни-комполіти в составе компьютерной терминологии в немецком и арабском языках // Наука и мир. Международный научный журнал. – 2017. – № 1. – С. 66–70.

Айвазян Ю.С. Сложные слова в современном арабском литературном языке в контексте процессов лексической номинации // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика. – 2011. – № 1. – С. 209–211.

Белкин В.М. Арабская лексикология. – М.: Издательство Московского университета, 1975.

Боднар С.Н. Арабский язык. Жанр коммерческих деловых бумаг и их языковая специфика. – М.: Муравей, 2002.

Карам Р.А. Словообразовательная структура зоокомполітов с глагольной основой в языках различных типов // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2009. – № 2. – С. 105–109.

Мустафаева А.А. Современная арабская терминология: формирование и проблемы перевода (на материале терминологии информатики). Дисс. ... докт. филос. наук: специальность 6D020900 "Востоковедение". – Алматы, 2011.

Петрова Ю.І. Єгипетський діалект арабської мови: специфіка структури та функціонування. – К.: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2011.

Фаткулин Б.Г. Процессы терминостроительства в современных персидском и арабском языках с точки зрения сравнительно-исторической типологии // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Филология. Искусствоведение. – 2010. – Вып. 49. № 34. – С. 125–132.

Шалина Л.В. Слова-компози́ты как единицы вербальной коммуникации в русском и немецком языках // Материалы IV Международного конгресса исследователей русского языка, секция "Русское словообразование и морфемика". – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2017. – С. 382–383.

[*Ḥigāzī*] – د. محمود فهمي حجازي. الأسس اللغوية لعلم المصطلح. القاهرة: مكتبة غريب.